

SZELLEMI ROKONSÁG ÉS IDEGENSÉG
A KÍSÉRTETIES ELEM SZEREPE
NIETZSCHE *MANFRED*-ÉLMÉNYÉBEN

TÁNCZOS PÉTER

I. NIETZSCHE TALÁLKOZÁSA BYRON MŰVEIVEL

Byron költeményeinek legfőbb varázsa annak tudásában rejlik, hogy bennük a Lord saját érzelmeivel és gondolataival szembesülünk, nem a goethei költészetre jellemző nyugodt és aranyfényű önuralomban, hanem egy tűzszellem, egy vulkán viharos feszültségében, amelyből hamarosan pusztítva hömpölyög ki a lángoló láva, s a füstgomolyagtól homályba boruló csúcs most nyomasztó, kísérteties csendben néz le a lábánál elterülő virágzó mezőkre.¹

A 17 éves Friedrich Nietzsche a feszült, kísérteties nyugalom fenti képével írja le Byron költői nagyságát egyik, az angol szerző drámai munkásságáról szóló iskolai dolgozatában. Bár joggal gyanakodhatnánk rá, hogy ez a nagyszabású alakzat csak az ifjúkori elragadtatottság korai és múlandó megnyilvánulása, valójában a rajongó hangnem vagy a leírás impulzív és homályos jellege nem idegen a kései Nietzschétől sem. Lord Byron azon ritka szerzők közé tartozott, akikről Nietzsche egész életében a fokozott tisztelet és csodálat hangján szólt, sőt apróbb hangsúlyeltolódásokat nem számítva a Byronról kialakított véleményében a konkrét állítások szintjén is végig következetes maradt. Bár az angol költőt közel sem említi meg annyiszor publikált vagy hátrahagyott munkáiban, feljegyzéseiben, mint például Goethét vagy Shakespeare-t, Byron nevének felvetése, írásainak felidézése sokszor jelentős, de mégis enigmatikus hangsúlyt kap Nietzschénél.

Feltehetően először 1861-ban, még a schulpfortai évek alatt kezdett el érdeklődni Byron személye és munkái iránt. Nehezen rekonstruálható, hogy pontosan mi váltotta ki belőle a fokozott figyelmet a költő iránt, de hamarosan az egyik kedvencévé vált. Annyi bizonyos, hogy az iskola egyik fiatal tanára éppen akkortájt tartott órákat olyan Nietzsche számára a későbbiekben még

¹ Friedrich Nietzsche: Ueber die dramatischen Dichtungen Byrons. In: Friedrich Nietzsche: *Frühe Schriften* (BAW) II. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1994. 9. (Saját fordítás – T.P.)

fontossá váló angol nyelvű szerzőkről, mint Shakespeare, Byron vagy Emerson.² A probléma ezzel azonban az, hogy Nietzsche maga nem, csak néhány barátja járt erre a kurzusra; persze nem kizárt, hogy éppen az érintett, frissen informált iskolatársai hívták fel a figyelmét az angolszász szerzőkre. A Byron-élmény másik lehetséges forrása a város jellegzetes és kéteshírű alakja, a csavargó költő, Ernst Ortlepp, aki egykor szintén az iskola diákja volt, azonban botrányos viselkedése miatt kicsapták. A diákok nagyra tartották, különösen blaszfémikus és erotikus versei miatt – végül, amikor holtan találták rá, Nietzsche társaival együtt pénz gyűjtött a sírkövére.³ Az Ortleppel való találkozás meghatározó élmény volt Nietzsche számára, amit az is jelezhet, hogy a költő kedvenc szerzői, Shakespeare, Sterne, Hölderlin, Byron nagyon rövid időn belül Nietzsche fontos olvasmányává váltak.⁴ Ha a Byronnal való találkozás a sok találgatásra okot adó Ortlepp-élményre vezethető vissza,⁵ akkor az annyiban szimbolikusan tekinthető, hogy mindkét alakhoz fűződő viszonyát némi titokzatosság lengte körül.

Nietzsche feltehetően a Byronnal való szellemi találkozás után rögtön beszerezte Ortlepp háromkötetes Byron-fordítását,⁶ azonban 1861 novemberében már ír is a hűgának, hogy a továbbiakban angolul szeretné Byront olvasni,⁷ ezt követően 1862-ben a karácsonyi kívánságlistájára is felkerül egy angol nyelvű, ötkötetes kiadás,⁸ melyet aztán feltehetően végül meg is kap.⁹ Még 1861 decemberében Nietzsche készít egy rövid előadást a Germania nevű önképzőkörük számára, amelyben Byron drámai költeményeit elemzi: ez az a korai írása Nietzschének, amelyet a fentiekben idéztem is, s amelynek nyitányában az angol költő stílusát a kitörni készülő vulkán baljóslatú nyugalmához hasonlítja. A szövegben a *Manfred* mellett főleg a *Don Juan*ról, a *két Foscariról* és a *Childe Harold zarándokútjáról* ír, és a karakterek roman-

² Daniel Blue: *The Making of Friedrich Nietzsche: The Quest for Identity, 1844-1869*. Cambridge, Cambridge University Press, 2016. 152-153.

³ Daniel Blue: *The Making of Friedrich Nietzsche*. id. kiad. 144.; Rüdiger Safranski: *Nietzsche: Szellemi életrajz*. Fordította: Györffy Miklós. Budapest, Európa, 2002. 228.

⁴ Daniel Blue: *The Making of Friedrich Nietzsche*. id. kiad. 144.

⁵ Rüdiger Safranski: *Nietzsche*. id. kiad. 228-229.

⁶ Daniel Blue: *The Making of Friedrich Nietzsche*. id. kiad. 145.

⁷ Friedrich Nietzsche: *Sämtliche Briefe: Kritische Studienausgabe* (KSB). I. Berlin – New York, Walter de Gruyter, 2003. 188.

⁸ KSB I: 228.

⁹ Csak annyi bizonyos, hogy Nietzsche már schulpfortai évei alatt rendelkezett egy ötkötetes angol nyelvű Byron-kiadással, mivel egyik korai könyvlistájában szerepeltet egy ilyet a saját könyvei között (BAW II: 67.). A lista keletkezését azonban 1862 áprilisára datálják, ami indokolatlanul és érthetetlenül tenné az 1862-es decemberi kívánságlistáját (KSB I: 228.).

tikus stílusú bemutatása mellett a byroni művek világfájdalmára koncentrálnak.¹⁰ Ugyanakkor már itt jelentőségét érzi, hogy hangsúlyozza a Byron-szereplők vallástalanságát.¹¹ Más okból is fontos lesz azonban ez az iskolai dolgozat. Nietzsche először itt használja az Übermensch kifejezést, méghozzá Manfredra értve:¹² „borzalmasan fenséges ez a szellemeknek parancsoló emberfeletti ember”.¹³ Nietzsche itt nyilván arra utal, hogy a darab címszereplője, aki ember mivoltában közönséges „sárlény”, tudása révén képes megidézni és utasítani magukat a testetlen és nagyhatalmú szellemeket is.¹⁴ Ahogyan hamarosan látni fogjuk, a szellemek és a kísértetek rendre elő fognak kerülni Nietzschénél Byron kapcsán, de Manfred karaktere már nyilvánvalóan itt is rendelkezik valamiféle kísérteties és idegen jelleggel. Érdemes megjegyezni, hogy az Übermensch lukianoszi mintára visszavezethető, de feltehetően közvetlenül Goethétől kölcsönzött kifejezését¹⁵ ezt követően két évtizeden keresztül nem is írja le, majd csak 1882-től használja újra.¹⁶ Talán nem véletlen, hogy Nietzsche az emberfeletti ember elképzelését éppen a svájci hegyekben dolgozza ki végül, ahol egyébként Byron *Manfred*ja is játszódik.¹⁷

A korai évekből ezen kívül túl sok, a Byron-élményt tematizáló feljegyzés nem áll rendelkezésünkre. Azt tudni lehet, hogy ekkoriban fedezi fel Schumann zenéjét is, amely lenyűgözi őt, és Schumann *Manfred-nyitányának* mintájára ő is komponál egy *Manfred* ihlette zenei művet.¹⁸ Az ekkor szerzett zenei darabok mindegyike romantikus hatást tükröz (ebben az időszakban komponálja Petőfi-feldolgozásait is),¹⁹ de ezt az inspirációt Nietzsche a későbbiekben, mint látni fogjuk, vehemensen tagadja majd. Byron kötetét még a katonáskodása alatt is magánál tartja: egyik Erwin Rohdénak írott levelében beszámol arról, hogy lovas szolgálata közben nyugtatóan hat rá a gondo-

¹⁰ Daniel Blue: *The Making of Friedrich Nietzsche*. id. kiad. 153.

¹¹ BAW II: 13.

¹² Rüdiger Safranski: *Nietzsche*. id. kiad. 22.

¹³ BAW II: 10. (Saját fordítás – T. P.)

¹⁴ George Gordon Byron: *Manfred*. Fordította: Orbán Ottó. In. George Gordon Byron: *Byron válogatott művei*. I. Budapest, Európa, 1975. 369-370.

¹⁵ Walter Kaufmann: *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist*. Princeton, Princeton University Press, 1974. 307-308.

¹⁶ Thomas H. Brobjer: *Nietzsche's Philosophical Context: An Intellectual Biography*. Urbana and Chicago, University of Illinois Press, 2008. 87.

¹⁷ Frank Erik Pointner – Achim Geisenhauslüke: *The Reception of Byron in the German-Speaking Lands*. In. Richard A. Cardwell: *The Reception of Byron in Europe*. I. London – New York, Thoemmes Continuum, 2004. 267.

¹⁸ Daniel Blue: *The Making of Friedrich Nietzsche*. id. kiad. 145.; Korniss Gyula: *Nietzsche és Petőfi*, Budapest, Franklin-Társulat, 1942. 19.

¹⁹ Korniss Gyula: *Nietzsche és Petőfi*. id. kiad. 19.

lat, hogy este majd olvashatja Schopenhauer *Parergáját* vagy éppen Byron valamely művét.²⁰

Nietzsche azután sem törli Byront a maga kánonjából, hogy művészeti-költészeti gondolkodása antiromantikus fordulatot vett: legfeljebb annyi különbséget lehet észrevenni, hogy míg a korai években Byron inkább egy alapvetően romantikus példakép, utána már ettől a vonatkozástól eloldott, magányos és nagyszerű szellem, aki példátlan őszinteséggel járt el minden dolgában. Ezeket az *Emberi, nagyon is emberi* első kötetétől egészen az utolsó feljegyzésekig előbukkanó utalásokat nem annyira időrendben, mint inkább tematikus blokkokba rendezve érdemes tárgyalni, mivel a kronológiának innentől kezdve nincs nagy jelentősége.

II. BYRON, AZ IDEÁLIS ÉS ŐSZINTE KÖLTŐ

Az első ilyen nagyobb említés-csoportban Byron, mint a nagy költők ideális típusa jelenik meg: ő az egyik eklatáns példája annak a személyiségnek, amely magában foglalja mindazon vonásokat, amelyek a nagy művészeket szülik. Az ilyen emberek érzékiek, abszurdak, a pillanat emberei, könnyelműek és kiszámíthatatlanok, művükkel gyakran valamiféle régi sérelemért kívánnak bosszút állni, és leginkább a nők figyelnek fel rájuk, mivel ők képesek csak ezeket a nagyszerű alkotókat megérteni.²¹ Emellett gyermekien csacsák, lelkesültek és költői szárnyalásukkal valamilyen nyomasztó és makacs emlék elől menekülnek.²² Nietzsche egyenesen mocsár körül lebegő lidércfényként, az idealizmus álcáját magára öltő kísértetként írja le a Byron-féle művészeket.²³

Van egy olyan említés-típus, amely elsősorban Byron személyiségével és nézeteivel foglalkozik. Itt Byron a becsületes ember megtestesítője lesz, az önmagával szemben őszinte személy prototípusa. Nietzsche *A morál genealógiájában* kitér arra, hogy az igazi, teljesen egyenes és őszinte önéletrajzot nem bíránk elviselni, és erre éppen Byront hozza fel példaként. Egy-két igazán személyes feljegyzését Thomas Moore merő jóindulatból elégette a költő halála után.²⁴

²⁰ Friedrich Nietzsche: *Válogatott levelei*. Fordította: Romhányi Török Gábor. Budapest, Holnap, 2008. 22.

²¹ Friedrich Nietzsche: Nietzsche kontra Wagner. Fordította: Romhányi Török Gábor. In. Friedrich Nietzsche: *Bábványok alkonya – Nietzsche kontra Wagner*. Budapest, Holnap, 2004. 133.

²² Friedrich Nietzsche: *Túl jön és rosszon*. Fordította: Tatár György. Budapest, Műszaki, 2000. 135.

²³ Friedrich Nietzsche: *Túl jön és rosszon*. id kiad. 135.

²⁴ Friedrich Nietzsche: *Adalék a morál genealógiájához*. Fordította: Romhányi Török Gábor. Budapest, Holnap, 1996. 167.

Ezzel a gesztussal szándéka lényegét törölte el: a közvélekedéssel nem törődő, végletes őszinteséget éppen a jó hír megvédése céljából negligálta. Byront máshol gyermekkori elnyomatása révén mutatja be Nietzsche: az állandóan dühöngő anyával vívott harc volt Byron életének legfontosabb küzdelme.²⁵

A téma szempontjából igen jelentősnek tűnik az *Emberi, nagyon is emberi*-nek az a szöveghelye, ahol Nietzsche a megismerés, belátás életre gyakorolt hatása és az élet igenlése, akarása közötti szükségszerű diszkrepanciát tárgyalja. Az igazság elviselhetetlen mélabújának túléléséhez nyugtató- és izgatószerekre szorulunk, ezek viszont tönkretesznek minket. Itt idézi egyetértőleg Byron *Manfred*-jét: „a gyász tudás: a legnagyobb tudósok / szenvednek meg leginkább, sors-igazság, / a Tudás Fája nem az Életé”.²⁶ Byron tehát Nietzsche szerint megértette és munkáiban kifejezte a tragikus belátás és az élet igenelhetősége között feszülő ellentmondást. Ugyanebben a könyvében a művészet fejlődése kapcsán is citálja Byront: ahogyan Nietzsche maga, úgy Byron is a kor művészi felbomlásában egy rossz irányba haladó, belsőleg téves forradalmat látott.²⁷ Ennek előképe Shakespeare, ám ő olyan kivételes zseni volt, aki sosem lehetett volna példa, mindig kivételnek kellett volna maradnia – az volt a probléma, hogy az utókor mintaként alkalmazta kivételesen érvényes megoldásait.

Byron gyakran olyan szerzőként tűnik fel Nietzschénél, aki rávilágít az alkotói létmód korlátaira, a művészi tevékenység terhes, ám nem feltétlenül nemes voltára. Bár író, alkotó emberről van szó, az angol költő mintha mégis a tettek elsőbbségét hirdetné. Nietzsche Byront a *Virradat*-ban intellektuális görcsöktől szétfeszített emberként írja le, aki nem Istenben vagy szenvedélyes műveiben, hanem tettekben akar feloldódni – így akar önmaga elől elmenekülni. Maga az alkotói tevékenysége is rövid, érszaggató izzás volt.²⁸ Nietzsche Napóleonhoz hasonlítja őt: olyan ember volt ő is, aki nem akart egyetlen vágy túlsúlyának a rabszolgája lenni, hanem az ösztön felmorzsolásában, eltékozlásában lelte örömét.²⁹ Ennek a szellemi rokonságnak megvannak azonban a határai: Byron becsületessége éppen abban nyilvánul meg, hogy Napóleon érdemeit elismerve, bevallotta: ő csak féreg a császárhoz hasonló lényekhez képest.³⁰ Nem meglepő, hogy az intellektuális kalandor vonzódása a tettek hódító emberéhez, nagyon is ismerős és szimpatikus érzés volt Nietzschének.

²⁵ Friedrich Nietzsche: *Emberi, nagyon is emberi. I.* Fordította: Horváth Géza. Budapest, Osiris, 2008. 170.

²⁶ Friedrich Nietzsche: *Emberi, nagyon is emberi. I.* id. kiad. 70.

²⁷ Friedrich Nietzsche: *Emberi, nagyon is emberi. I.* id. kiad. 113.

²⁸ Friedrich Nietzsche: *Virradat.* Fordította: Romhányi Török Gábor. Budapest, Holnap, 2009. 328.

²⁹ Friedrich Nietzsche: *Virradat.* id. kiad. 94.

³⁰ Friedrich Nietzsche: *Virradat.* id. kiad. 226.

Nietzsche azonban nemcsak pszichológiai elemzés tárgyaként, hanem pszichológusként is méltatta elődjét. A *Virradat*ban arról ír, hogy a korukat megelőző emberek kimagasló fantáziájukkal előre látják a rájuk leselkedő akadályokat, és ettől máris fáradságot éreznek. Nietzsche az alábbi ironikus Byron-idézetben fedezi fel ezt a felismerést: „Ha fiam lesz, valami egészen prózai foglalkozása legyen – jogász vagy tengeri rabló.”³¹

III. A MANFRED-ÉLMÉNY: ROKONSZENVES IDEGENSÉG

Nietzsche bizonyosan jól ismerte Byron munkásságát, s ha olvasási hajlandósága a későbbiekben csökkent is, az angol költő személye iránti érklődése végig megmaradt. A már említett műveken kívül (*Childe Harold zarándokútja*, *Don Juan*, *A két Foscari* stb.) jelentős hatást gyakorolhatott rá Byron *Káin* című drámája is,³² mégha a szövegre egyébként alig utal.³³ Nietzsche számára azonban a legfontosabb Byron-mű egyértelműen a *Manfred* című drámai költemény: egyrészt erre a szövegre utal a legtöbbször, másrészt minden esetben különösen nagy tisztelettel emlegeti. Már az eddigiek alapján is körvonalazható, hogy Byron munkáiban elsősorban a Manfred-hoz hasonló magányos, fennkölt, lényeglátó és kíméletlenül őszinte alakok vonzották. Az a „borzasztóan fenséges, szellemeknek parancsoló emberfeletti ember”,³⁴ akít már az iskolás éveiben írott dolgozatában is tematizált. Ezt a karaktert mindig valami titokzatosság, idegenség, kísértetiesség lengi körül.

A darabra történő utalások egy része az életműben szó szerinti citátum. Nietzsche szokásához híven több neki tetsző idézetet is kír a *Manfred*ből különösebb magyarázat nélkül, például ezt: „Öreg! meghalni nem olyan nehéz”.³⁵ A dráma ugyanakkor igen sokszor az azonos című Nietzsche- és Schumann-kompozíció kapcsán kerül elő. Egy 1882-es, Lou von Salomének írt levelében például felidézi Riedel professzor, majd barátja, Heinrich Köselitz véleményét a saját zenei teljesítményével kapcsolatban. Utóbbi érté-

³¹ Friedrich Nietzsche: *Virradat*. id. kiad. 209.

³² Nic Panagopoulos: The Byronic Hero and Nietzsche's Übermensch: Conflicted Responses to Modernity. In: Nic Panagopoulos – Maria Schoina: *The Place of Lord Byron in World History: Studies in His Life, Writings, and Influence*. New York, The Edwin Mellen Press, 2012. 216-217.

³³ Például KSB VIII: 316.

³⁴ BAW II: 10.

³⁵ Egy helyen annak kontextusában értelmezi az általa németül idézett szöveghelyet, hogy Manfred senkinek sem adja meg a jogot, hogy felette ítélkezzen, vagy megbocsásson neki. Vö. Friedrich Nietzsche: *Kritische Studienausgabe* (KSA). IX. Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1999. 388. A mondatot Orbán Ottó fordításában idézem: George Gordon Byron: *Manfred*. id. kiad. 422.

kelését szó szerint citálja: „egészen Manfred, nagyszerű, erőteljes, ám kísérteties”.³⁶ Bár Nietzsche hozzáteszi, hogy ez azt jelenti, Köselitznek nem tetszett a zenemű; az általa adott jellemzéssel Nietzsche mégis elégedett. A burkolt kritikát ő bóknak veszi.

Érdekes megfigyelni, hogy a *Manfred* említésekor szinte mindig előkerül a kísértetieség, lidércesség vagy az idegenség alakzata, ahogyan az egyébként az előbbi idézetben is történt. Bár Nietzschénél nyilvánvalóan sem a kísérteties, sem az idegen nem számít különösebben tipikus kifejezésnek (a kísérteties kifejezetten ritkán használja), főleg nem jelenik meg egyik sem direkt fogalmi szerepben; mégis, amikor a viszonylag csekély számú alkalommal előforduló „unheimlich” vagy a „fremden” kifejezés feltűnik valamilyen, a hétköznapi jelentésen túli értelemben, akkor többnyire hamarosan a „Byron” vagy a „Manfred” név is megjelenik a szövegben. Bár nem érdemes ennek túlzott jelentőséget tulajdonítani, a „kísérteties” és a „Manfred” esetében még egy gyenge korrelációt is megfigyelhetünk: Nietzsche szinte csak akkor beszél affirmálható értelemben otthontalanságról, kísértetiesegről, ha az valamilyen módon vonatkozik a *Manfredra*, és ez fordítva is igaz, a *Manfred* kapcsán is rendre feltűnik a kísérteties jelző.³⁷ Mindez persze inkább tűnik véletlen egybeesésnek, mint komolyan vehető összefüggésnek.

Ha nem ragaszkodunk szigorúan csak egyetlen kifejezéspárhoz, hanem a Byronra és a *Manfredra* vonatkozó utalások közelében az idegenség mozzanatát általában megjelenítő alakzatokat keressük, akkor határozottan reprezentatívabb lesz ez az összefüggés. A már említett, lidérces, kísérteties példák mellett Nietzsche többször kifejezetten Byron alakjának és költészetének idegenségéről ír. A *Túl jön és rosszon* egyik passzusában többek között Byron idegenül ható nyelvéről beszél, amelyet ilyen módon is elkülönít a romantikus nyelvhasználattól. A romantika tipikus példája itt Schumann lesz, a korábban csodált zeneszerző, aki egyben Byron antagonistája is – ő az, aki sehogy sem ér fel az angol költőhöz.³⁸ Schumann az a nagyon is ismerős formavilágú alkotó, akivel szemben ott áll az idegenül ható Byron. Miközben Nietzsche bemutatja a szerzőket, az ismerős Schumannt egyre inkább idegenné teszi, hogy lehetővé váljon annak kritikus megismerése, addig érdekes módon ellenirányú mozgást Byron jellemzésében már nem találunk: ő továbbra is rejtélyes idegenként áll előttünk.

³⁶ KSB VI: 266. (Saját fordítás – T. P.)

³⁷ BAW II: 9., KSB II: 32., KSB VI: 266. stb. Ezt azonban már csak azért is érdemes fenntartásokkal kezelni, mivel így háttérbe szorulnak az olyan ritka, de fontos kijelentések, mint például amelyekben Nietzsche az emberi létezés (dasein) magát is „unheimlich”-ként írja le. Vö. Friedrich Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*. Fordította: Kurdi Imre. Budapest, Osiris, 2003. 26.

³⁸ Friedrich Nietzsche: *Túl jön és rosszon*. id. kiad. 114.

Az előbb már szó esett róla, hogy Nietzsche Byronra támaszkodva állítja, hogy Shakespeare kivételes zsenije ellenére sosem lehet követendő példa, hanem mindig kivételnek kell maradnia. Ebben az esetben is jelentősége van az idegenség mozzanatának: Shakespeare volt az, aki a költészettől korábban teljesen idegen megoldásokat először alkalmazni kezdte, amelyet aztán mint a művészi repertoár kellékeit a romantika képviselői rendszeresen használtak. Ebben a kontextusban Byron kijelentése arra vonatkozik, hogy ezeket a klasszikus ízléstől idegen megoldásokat nem lehet könnyítés céljából alkalmazni: Shakespeare „nagy barbárként” nem legitimál egy új, barbár kort.³⁹ Az ő idegenségét idegenségként kell meghagyni, az nem válhat túlon túl ismerőssé. Nietzsche itt Goethe szemére veti, hogy saját kora „barbár előnyeire” hivatkozva próbálta elfogadhatóbbá tenni a *Faustot*.

Szintén az idegenség horizontján helyezi el Nietzsche a *Manfredot* akkor, amikor két másik, számára szintén paradigmaticus dráma, a *Hamlet* és a *Faust* társaságában említi meg. Egy ideig Nietzsche számára a három címszereplő mindegyike affirmálható embertípust reprezentált, akik lényegi rokonságban álltak egymással – később azonban a *Faust* ebből a körből kihullik: sőt a goethei műről már egyenesen lesújtó véleménye lesz. *A vidám tudomány* 86. aforizmájában például még Faust és Manfred karakterét egyaránt olyan alakként festi le, akiket a színházlátogató közönség nem képes megérteni, mivel gondolatok és szenvedélyek helyett csak a mámorra vágnak.⁴⁰ A valódi Faustok és Manfredok, a hozzájuk mérhető karakterek pedig nyilván nem színházba járnak színházi Faustokat és Manfredokat nézni. A *Manfredot* mint drámát tehát valamiféle elemi idegenség különíti el, rakja zárványba: a közönség nem, hanem csak egy válogatott, nagyon szűk társaság képes felogni és értékelni azt.

Nietzsche nemcsak a *Manfred* kísérteties jellegét állítja, hanem a darab szellemidéző jelenetére is több helyen utal. A *Virradat* egy pontján a német kultúra feledni nem tudásáról ír, és a helyzet diagnosztizálásához a Byronművet idézi. Ha Manfred képes volt háromszor is megidézni a szellemeket, és azoknak mégsem állt hatalmukban megadni, amit kért, akkor talán a németeknek is célszerű lenne letenni a szellemidézésről, hiszen ha felejteni akarunk, nem tudunk felejteni.⁴¹ Nietzsche megoldási javaslata az önmagunkkal szembeni becsületesség fokozása – éppen az az attitűd, amelyet Byronnak és hősének is tulajdonított. Manfred hiába csak „sárlény” a szellemek szemében, azáltal, hogy kíméletlenül őszinte magával szemben, és tisztában van

³⁹ Friedrich Nietzsche: *Emberi, nagyon is emberi*. I. id. kiad. 112.

⁴⁰ Friedrich Nietzsche: *A vidám tudomány*. Fordította: Romhányi Török Gábor. Szeged, Szukits, 2003. 74-75.

⁴¹ Friedrich Nietzsche: *Virradat*. id. kiad. 148.

saját törekvéseinek értelmével és lehetőségeivel, mégis kivívja a szellemi entitások tisztelét is.

Nietzsche tehát elsősorban az idegenség, a kísérteties fenség vonását emeli ki a *Manfred*-ban: ez lehet az a mozzanat, amely miatt olyan fontos mű ez a számára. Az egyik legvilágosabb, a *Manfred*-élményt bemutató szöveghelyet az *Ecce Homoban* találjuk meg:

Közeli rokonom Byron Manfredja, örvényeit megleltem magamban – már tizenhárom éves fejjel fölnöttem hozzá. Szóra sem méltatom, csak pillantásra, aki a Manfred kapcsán ki meri ejteni Faust nevét. A németek *képtelenek* bármiféle nagyságra: Schumann a bizonyíték. E negédes szász elleni haragomban komponáltam egy ellennyitányt a Manfred-hoz, melyről Hans von Bülow úgy nyilatkozott, hogy ilyet még nem látott kottapapíron: ez Euterpé megerőszkolása.⁴²

Az *Ecce Homo* más passzusaihoz hasonlóan Nietzsche performatív szándékkal itt is átkölti saját múltját: szinte bizonyos, hogy 17 éves koráig nem olvasott Byront, és semmiképpen sem Schumann ellenében komponálta a maga nyitányát, hanem éppen hogy a befolyása alatt szerezte a kíméletlenül lesújtó volt: Nietzschének írt 1872-es levelében *Manfred*-jét olyan anti-zenének nevezi, amiről először azt hitte, hogy csak vicc. Nietzsche ezt akkor el is fogadta, sőt megköszönte Bülow őszinteségét, és megígérte, hogy többet nem komponál.⁴³ Az *Ecce Homoban* viszont már dicséretként találja az elmarasztalást, ahogyan korábban Köselitz véleményével is tette. Azt is láthatjuk, hogy ebben az időszakban a *Faust* már végképp nem méltó párdarabja a *Manfred*-nak.

Miközben Nietzsche véleménye magáról a Byron-műről nem sokat változott az évek során, sőt diákkori előadásától kezdve szinte ugyanúgy jellemzi a darabot és a címszereplőt, a dicséret és elismerés kontextusa mégis gyökeresen átalakult. Már az *Emberi, nagyon is emberi* első kötetétől kezdve szemmel láthatóan törekszik rá Nietzsche, hogy de-romantizálja Byront: hogy őt a romantikus szerzőktől a lehető leginkább akkurátus módon elkülönítse. Az *Ecce Homoban* végül egészen egyszerűen megcseréli a Schumann-hoz fűződő korai viszonyának polaritását, és a rajongó imitációból, versengésből szabályos leszámolást kreál. Ennél persze esetünkben sokkal fontosabb az, hogy Manfredot Nietzsche közeli rokonának nevezi. Nehéz azonban rekonstruálni, hogy miben is véli felfedezni Nietzsche a Byron-szereplővel

⁴² Friedrich Nietzsche: *Ecce Homo*. Fordította: Horváth Géza. Budapest, Göncöl, 2003. 40.

⁴³ Julian Young: *Friedrich Nietzsche: A Philosophical Biography*. Cambridge, Cambridge University Press, 2010. 154-155.

való rokonságát azon a nagyon is triviális analógián túl, hogy a Manfred karakterében meglátott őszinteséget, önmagával szembeni becsületességet nyilván a maga esetében is feltételezte, vagy legalábbis elvárta magától.

IV. A MAGÁNYOSSÁG VÉGTELEN ÖRVÉNYEI

A megoldás talán éppen ebben a hiányban rejlik. Nietzsche nem különösebben jellemzi Manfredot: ő inkább mindig valami elemi idegenség reprezentánsa a számára. Nem ő róla tudunk meg dolgokat, hanem általa ismerünk másokat. Hasonló a helyzet Byronnal is: többnyire ő is egy távoli viszonyítási pont, Nietzsche hozzá képest pozicionál más költőket, művészeket, politikusokat. Talán a kettejük közötti kapcsolatot éppen ebből az idegenségből, elzárkózottságból lehet megérteni: Nietzschét és Manfredot éppen a lényegi magány köti össze, hogy ők mindenkinek idegenek. Manfred elvontan él a darabban, és a környékbeli emberek számára felfoghatatlan dolgokat művel. Lehetséges, hogy éppen ez a szellemi magány volt az, amely a lelki rokonság érzését felébresztette a szellemi partnereket nem igazán találó Nietzschében. Az arisztokratikus elkülönülés, a „distancia pátosza” lehetett a legvonzóbb Manfred karakterében a számára.⁴⁴ Byron hőse újra és újra igent mond a magányra, minden lépésével affirmálja a különbséget,⁴⁵ és az iránta tanúsított részvétet mint a távolságtartás megbocsáthatatlan hiányát végig visszautasítja.⁴⁶ Manfred senkit sem ismer el méltó társként (az elvesztett nőt leszámítva), éppen ezért a vele való együttérzést is elutasítja.

Az idegenség érzése azonban nem pusztán csak a szubjektum másokkal szembeni idegensége lehet ebben az esetben. A fentebb idézett *Ecce Homo*-szöveghelyen Nietzsche arról is ír, hogy a Manfredban kavargó örvényeket magában is megtalálta. A főhős innen nézve lehet egy olyan tükör is, amelyben Nietzsche a saját magában rejlő idegenséget látta visszaköszönni. Az örvény a soha fel nem tárható, ki nem meríthető titkot is szimbolizálhatja. Ez összevág azzal a nietzschei megállapítással, hogy az önmegismerést csak egy bizonyos pontig szabad elvinni: maradnia kell valami rejtélynek is az emberben, hogy ne veszítse el saját teremtő erejét.⁴⁷

Bár a részletes kifejtése messzire vezetne, érdemes utalni rá, hogy éppen ebben az inherens idegenségben rejlik a magány affirmálhatósága: Nietzsche

⁴⁴ Friedrich Nietzsche: *Adalék a morál genealógiájához*. id. kiad. 21.; Nic Panagopoulos: *The Byronic Hero and Nietzsche's Übermensch*. id. kiad. 211.

⁴⁵ Gilles Deleuze: *Nietzsche és a filozófia*. Fordította: Moldvay Tamás. Budapest, Gond – Holnap, 1999. 24.

⁴⁶ Friedrich Nietzsche: *Ecce Homo*. id. kiad. 21.

⁴⁷ Rüdiger Safranski: *Nietzsche*. id. kiad. 27.

azt a magány-koncepciót, amely egyféle önazonos pontként, végső fundamentumként szolgál, nem tudja elfogadni. Ezért ironizál a *Virradat*ban Rousseau sértődöttségén: amikor Diderot azt állítja, hogy csak a magányos ember gonosz, és Rousseau ezt magára veszi, valójában magányosságának öngazoló, álságos voltát leplezi le.⁴⁸ Igenelnie kellene ezt a gonosztságot, ahelyett, hogy önbecsapása végső menedékeként tekint magányára. Manfred karaktere ezzel szemben nem öntetszelgésre használja egyedüllétét, hanem belső vívódásai csatatereként, saját idegenségével való szembesülésének helyszíneként tekint magányára. Eszerint Nietzsche nem véletlenül nem értelmezte alaposabban Manfred karakterét, nem véletlenül hagyta meg olyan örök idegennek, aki az ő számára mégis nagyon is ismerős: végső soron ez az ismerős ismeretlenség az, amely a *Manfred* kísérteties jellegét létrehozza. Nietzsche számára a darab világa és egyáltalán Byron munkássága az otthonost annak otthontalanságában leplezi le.

⁴⁸ Friedrich Nietzsche: *Virradat*. id. kiad. 300.